

به نام خدا

نویسنده: حامد کیوان شکوهی - یکشنبه ۵ آبان، ۱۳۹۲
بازیابی شده در <http://younglib.persianblog.ir/post/3> (۹۵/۰۸/۱۶)

تاریخچه کتابداری

چکیده:

در این مقاله تاریخچه آموزش کتابداری در چهار کشور ایالات متحده امریکا، انگلستان، هند و ایران همراه با ذکر ویژگی های برنامه درسی، مواد و تجهیزات آموزش کتابداری مورد بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه: آموزش کتابداری / تاریخ

مقدمه:

به زبان ساده تاریخ از زمانی شروع شد که بشر کتب و اسنادی از خود بر جای گذاشت و کتابداری در [اصلی]ترین شکل خود زمانی شروع شد که نوشته و کتاب به وجود آمد. کتابداری علمی است که با دانش مدون سر و کار دارد پس ابتدای دانش مدون آغاز علم کتابداری است.

از اطلاعات جسته گریخته ای که از دوران قدیم به دست آمده پیداست که کتابداران دارای ویژگی های خاصی بوده اند و هر کسی نمی توانست عهده دار این امر باشد. مثلاً معمولاً کتابداران افرادی دانشمند بودند. کتابداران کتابخانه های الواح گلین بابل و آشور را "استاد الواح مکتوب" می نامیدند. آنها لزوماً افرادی کارآموده بودند که می بایست فنون ویژه ای را می گذراندند و تعلیم می دیدند و سپس چند سال دوره کارآموزی می گذراندند تا در حرفه کتابداری متبحر شوند. پس اصل دانشمند بودن کتابدار یا نیاز به تعلیم کتابداران نشان دهنده اهمیت نقش کتابدار و ضرورت آموزش کتابداری بوده است. در قرون وسطی نیز بر کسب مهارت های فنی در حرفه کتابداری بسیار تاکید می شد. رشد کتابخانه ها موجب تغییراتی در حرفه کتابداری و پیشرفت علم کتابداری شد و ضرورت تربیت کتابدار و کارآموزی آنها بیشتر احساس شد و بدین ترتیب کتابداری نوین با پیشگامانی چون چارلز امی کاتر، ملویل دیویی و رانگاناتان وارد مرحله تازه ای شد.

ایالات متحده

ملویل دیویی (۱۸۵۱-۱۹۳۱) ابتدا کتابدار دانشکده امهرست بود و تلاش های وی در این مدت بر همگان آشکار است. وی در سال ۱۸۸۳ کتابدار کتابخانه نوینیاد کالج کلمبیا شد و در آنجا فرصت یافت تا یکی از آرزوهای بزرگ خود را که اهمیتش در تاریخ کتابداری برتر از طرح رده بندی اوست یعنی آموزش رسمی کتابداری در سطح دانشگاه را عملی سازد. در ژانویه سال ۱۸۸۷ دیویی موفق شد دانشکده کتابداری را در کلمبیا تاسیس کند (۵: ۱۲۴). نخستین دوره این آموزش در مدرسه تدبیر کتابخانه بطور رسمی با تاسیس یک کلاس ۲۰ نفره شامل ۱۷ زن و ۳ مرد و ۷ مدرس و کارمند شروع شد. بنابراین آموزش رسمی کتابداری در نیمه دوم قرن نوزدهم در آمریکای شمالی آغاز شد و پس از اینکه تلاش های

دیویی نتیجه بخشید اندیشه ها و روش های مربوط به آموزش دانشگاهی کتابداری به تدریج به سایر نقاط جهان انتقال یافت و سایر دانشگاه ها نیز مبادرت به ایجاد دوره کتابداری نمودند.

دیویی طرفدار آموزش تمام وقت و چندساله با استفاده از امکانات انجمن کتابداران آمریکا بود. در سال ۱۸۸۹ دیویی از ایالت نیویورک به آلبانی منتقل و مدرسه کتابداری را هم به آنجا انتقال داد. بر اساس برنامه های اولیه که توجه زیاد بر موارد عملی کتابداری داشت امکان آموزشی نظام مند و فرصتی برای پرداختن به دورنمای نظام کتابداری به وجود آمد. ۸ مدرسه کتابداری در سالهای بعد توسط فارغ التحصیلان مدرسه دیویی تاسیس شد. نخستین مدارس کتابداری (به جز کلمبیا) به دانشگاه وابسته نبودند بلکه به موسسات فنی و کتابخانه های عمومی بزرگ تعلق داشتند. به تدریج کمیته هایی در آمریکا تاسیس شدند که این کمیته ها منجر به تاسیس انجمن هایی مثل انجمن مدارس کتابداری آمریکا شد. با سپری شدن سال های اولیه آموزش کتابداری نظریه هایی پدید آمد که تاثیر فراوانی بر آموزش کتابداری در قرن بیستم داشت مثل:

مدارس کتابداری وابسته به دانشگاه ها باشند.

فارغ التحصیلی از دانشگاه ها یکی از شرایط پذیرش دانشجویان کتابداری باشند.

هیات ویژه امتحانات ایجاد شود (۵۵:۸).

مدارس عالی کتابداری

این نظرات توسط مدارس کتابداری و انجمن های کتابداری مورد بحث واقع شد و سازمان های دیگری نیز تاثیر فراوانی در ایجاد حرکت هایی در این زمینه ها داشتند. مطالعاتی درباره استانداردها و اعتبار مدارس کتابداری انجام شد و این اقدامات در سال ۱۹۲۶ منجر به تاسیس مدرسه عالی کتابداری در دانشگاه هاروارد شد و در سال ۱۹۲۸ نخستین برنامه دکتری توسط این دانشگاه ارائه شد. چند سال بعد آموزش کتابداری قابلیت پیوستن به دانشگاه ها را کسب کرد و مدارس کتابداری وابسته به کتابخانه های بزرگ تعطیل شد و آموزش و تربیت کتابدار در دانشگاه ها به تدریج پیشرفت کرد. پذیرش دانشجو برای دوره های کارشناسی در نظر گرفته شد در حالی که تا قبل از سال ۱۹۲۴ مدارس کتابداری پذیرش دانشجویان را مشروط به دارا بودن مدرک کارشناسی کرده بودند. در این زمان کیفیت آموزشی اعضای هیات علمی بهبود یافت و کتب درسی بیشتر و بهتری در دسترس قرار گرفت. در مورد آموزش کتابداری گزارش های مختلفی منتشر شد و ضمن عرضه چشم اندازهای گوناگون از این آموزش بر نواقص برنامه های درسی هم تاکید شد و همایش های تخصصی مرتبط با آموزش کتابداری برگزار شد.

در سال ۱۹۵۰ اولین درس اطلاع رسانی و ۵ سال بعد درس بازیابی اطلاعات در مدارس کتابداری تدریس شد و از آن پس گنجانیدن مباحث اطلاع رسانی در برنامه های درسی مدارس کتابداری متداول شد (۵۶:۸).

در سال ۱۹۵۱ این نظریه بوجود آمد که کتابدار متخصص به کسی اطلاق می شود که ۴ سال تحصیلات کارشناسی و یک سال مطالعات تخصصی را در یکی از مدارس کتابداری که برنامه هایش توسط انجمن کتابداران آمریکا تایید شده بود گذرانده باشد. در اوایل دهه ۱۹۵۰ سال پنجم این آموزش به صورت یک

دوره کارشناسی ارشد (MLS) جایگزین درجه کارشناسی قبلی (BLS) گردید و چندین مدرسه هم در ارئه برنامه های مقطع دکتری به دانشگاه شیکاگو پیوستند.

دهه ۱۹۶۰ آموزش کتابداری ایالات متحده شاهد پیشرفتی سریع در رشد میزان ثبت نام دانشجویان و افزایش تعداد مدارس در جهت پاسخگویی به تقاضاهای ورود به این رشته بود و علت رشد و توسعه این رشته افزایش بودجه انواع کتابخانه ها بود. در دهه ۱۹۷۰ مطالعات فراوانی در زمینه آموزش کتابداری در ایالات متحده انجام شد (۵۷:۸).

انگلستان

آموزش کتابداری بریتانیا دوران متفاوتی را با آنچه در آمریکا بود طی کرده و این آموزش بیشتر تحت تاثیر جامعه بود و دیگر اینکه الگوی آموزش عالی انگلستان نیز با دیگر کشورها متفاوت بود.

اولین دوره دانشگاهی کتابداری در انگلستان در سال ۱۹۰۲ دایر شد و انجمن کتابداران تا سال ۱۹۷۷ عهده دار تعیین برنامه درسی و برگزاری امتحانات بود. از سال ۱۹۲۲ که پلی تکنیک های انگلستان به دانشگاه تبدیل شدند کلیه مدارس و گروه های کتابداری در موقعیت دانشگاهی قرار گرفتند.

برنامه های درسی طوری است که دانشجو بعد از گذراندن چند واحد اصلی علوم کتابداری موضوع و گرایش تحصیل خود را بر مبنای علائق و توانایی ها انتخاب می کند. دانشگاه ها در تعیین شرایط پذیرش دانشجو، ارزشیابی تحصیلی، تعداد واحدهای مورد نیاز برای اخذ مدرک، برنامه ریزی درسی و مانند آن مستقل عمل می کنند و در پذیرش دانشجو سابقه و تجربه کاری بسیار اهمیت دارد و در مواردی جایگزین مدرک تحصیلی می شود. حداقل زمان برای اخذ دیپلم تحصیلات تکمیلی ۹ ماه، کارشناسی ارشد ۱۲ ماه و دکترا ۲۴ ماه است. برنامه های درسی به سمت تخصصی شدن پیش می رود و گرایشاتی مانند فناوری اطلاعات، مدیریت اطلاعات، اطلاعات تجاری، اطلاعات بهداشتی و ... پدیدار شده اند. استفاده از بورس یا وام تحصیلی برای دانشجویان امکان پذیر است. در انگلستان دوره های کارشناسی بسیار رایج است و بخش عمده کتابداران مورد نیاز بازار حرفه ای را تعیین می کند.

ایران

تعیین نقطه آغاز برای آموزش کتابداری در ایران امری دشوار است. کتاب، کتابخانه و کتابداری در ایران دارای سنتی دیرینه است اما علم نوین آن به نسبت سنت دیرینه کتابداری در ایران بسیار دیر در این مرز و بوم پا به عرصه وجود گذاشت و شاید اولین نشانه های آن را در کتابخانه مدرسه دارالفنون بتوان جستجو کرد.

اما آموزش کتابداری نوین در ایران با تشکیل دوره های کوتاه مدت به همت مهدی بیانی و محسن صبا (نخستین متخصصین کتابداری در ایران) در دانشسرای عالی تهران آغاز شد و بر حسب ضرورت و نیازهای خاص آن زمان در سایر مراکز آموزش عالی ادامه یافت. در سال ۱۳۱۷ شورای عالی فرهنگ آیین نامه موقت دوره کتابداری را تصویب کرد. برخی درس های این دوره عبارت بودند از:

روش الفبایی کتابداری و سایر روش ها (۳۰ ساعت)

کلیات کتابداری (۳۰ ساعت)

تاریخ مختصر کتاب و کتابخانه های ایران و جهان (۱۰ ساعت)

شناساندن کتاب های خطی (۱۰ ساعت)

تاریخ خط و خطاطان معروف (۱۰ ساعت)

اقسام مقدمه نویسی و سبک نگارش (۲۰ ساعت)

مدت دوره جمعا ۱۲۰ ساعت بود و گواهینامه پایان تحصیل نیز داده می شد (۸:۶۴).

در سال ۱۳۲۰ در دانشگاه تهران نخستین دوره کوتاه مدت آغاز شد و این دوره ها با جدیت دنبال شد. در سال ۱۳۳۱ دو مدرس خارجی از اتریش و آمریکا برای تدریس دوره های کتابداری در محل سابق دانشکده ادبیات و دانشسرای عالی دعوت بعمل آمد. نخستین درس دانشگاهی کتابداری در سال ۱۳۳۶ در دانشسرای عالی که در آن زمان جزئی از دانشگاه تهران بود ایجاد شد و تا سال ۱۳۴۱ ادامه داشت و تدریس آن بر عهده ایرج افشار بود. ناصر شریفی نخستین دکتر ایرانی در کتابداری در سال ۱۳۳۸ دوره های کوتاه مدتی برگزار کرد و دوره های دیگری نیز توسط اساتید داخلی و خارجی برگزار شد که این دوره ها گرچه بسیار ضروری بود ولی به جهت کوتاه مدت بودن آن کافی نبود. در طی سال های ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۴ مارگارت هایپکینز از طرف بنیاد فولبرایت بعنوان مشاور کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به ایران آمد و در زمان اقامت خود با کتابداران متخصص آن زمان که اغلب در دانشگاه های آمریکا درس خوانده بودند مانند مهین تقضلی، فرنگیس امید، شهلا سپهری، علی سینایی، هوشنگ ابرامی و ... جلساتی تشکیل داد و در همین جلسات پایه های انجمن کتابداری ایران و نیز تاسیس رشته کتابداری در دانشگاه تهران نهاده شد.

دانشگاه تهران از تجربه های ارزشمند مدرسان کتابداری استفاده کرد و به دنبال آن پروفیسور آلیس لوهزر استاد دانشگاه ایلی نویز (ایالات متحده) برای تاسیس دوره کارشناسی ارشد رشته کتابداری در دانشکده نوپای علوم تربیتی دانشگاه تهران به ایران آمد. این دوره با این اهداف تاسیس شد:

۱. آموزش نیروی انسانی متخصص برای مدیریت کتابخانه های بزرگ ایران
۲. آموزش افراد متخصص برای راه اندازی دوره کتابداری دانشگاه های ایران (۸:۶۵) (۲:۲۹)

در سال ۱۳۴۷ دوره ای به نام کهد کتابداری در سطح کارشناسی به علت استقبال شایان توجه از رشته کتابداری دایر شد. کهد کتابداری بدین قرار بود که دانشجویان دوره کارشناسی علوم تربیتی یا هر رشته دیگر می توانستند پس از پایان نیمسال سوم دروس غیر تخصصی خود را از درس های کتابداری انتخاب کنند و حداقل ۳۰ واحد کتابداری و کارآموزی را بگذرانند.

در سال ۱۳۴۷ دانشگاه تبریز دوره کارشناسی کتابداری را با همکاری مانگالا (کتابدار هندی) تاسیس نمود و شرط ورود به آن موفقیت در آزمون ورودی دانشگاه ها بود.

در سال ۱۳۴۸ نخستین مقطع کاردانی کتابداری در دانشگاه عالی ایران زمین افتتاح شد. با وجود اینکه با تاسیس کارشناسی ارشد کتابداری در دانشگاه تهران گام‌های موثری در عرصه آموزش کتابداری برداشته شده بود و با تاسیس انجمن کتابداری ایران و مرکز خدمات کتابداری و مرکز اسناد و مدارک علمی پایه‌های کتابداری نوین در ایران استحکام یافته بود هنوز فارغ‌التحصیلان جوابگوی نیاز کتابخانه‌ها نبودند و به همین دلیل امر تشکیل دوره‌های کوتاه مدت آموزش کتابداری متوقف نگردید. در سال ۱۳۵۰ دوره‌های یک ماهه مرکز خدمات کتابداری آغاز شد.

در سال ۱۳۵۳ به همت هوشنگ ابرامی و دو مدرس هندی و آمریکایی دوره کارشناسی ارشد در دانشگاه و در سال ۱۳۵۶ دوره کارشناسی کتابداری در همین دانشگاه ایجاد شد. پس از آن دانشگاه جندی شاپور اهواز و بعد دانشگاه متحدین (الزهرای فعلی)، دانشگاه پهلوی سابق و آذربادگان نیز این رشته را ارائه نمودند. دانشگاه علوم پزشکی ایران در سال تحصیلی ۵۶-۵۷ نخستین دوره کارشناسی ارشد کتابداری پزشکی را برگزار کرد (۲۶۹:۵ ، ۶۶:۴).

در سال‌های انقلاب و سپس جنگ گروه‌های کتابداری نیز مانند سایر گروه‌های دانشگاهی با مسائل عدیده‌ای دست‌به‌گریبان بودند. در این سال‌ها مقطع کارشناسی در بسیاری از دانشگاه‌ها به مقطع کاردانی تبدیل گشت. در سال‌های بعد دانشگاه‌های فردوسی مشهد، اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی، تربیت مدرس، علامه طباطبایی و دانشگاه شاهد و مرکز آموزش کتابخانه ملی به تاسیس دوره‌های کتابداری در مقاطع مختلف همت گماشتند. تعدادی از دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور نیز کتابداری پزشکی را ارائه کردند. دانشگاه‌ها با اعزام بخشی از کادر آموزشی خود به خارج از کشور برای شرکت در دوره‌های دکترای کوشیدند تا متخصصان کتابداری تربیت کنند (۶۷:۴).

در سال ۱۳۶۷ اولین گروه کتابداری بصورت نیمه وقت و در سال ۱۳۶۸ اولین گروه کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی بصورت تمام وقت در واحد رودهن تاسیس شد. در سال ۱۳۷۰ گروه کارشناسی واحد تهران - شمال به آقای دکتر شکویی ایجاد شد. اولین دوره کارشناسی ارشد واحد علوم و تحقیقات نیز در سال ۱۳۷۶ توسط دکتر علی شکویی تاسیس شد. اولین دوره دکتری کتابداری در ایران در واحد علوم و تحقیقات در سال ۱۳۷۰ ارائه گشت. در حال حاضر ۱۵ دانشگاه دولتی، ۷ دانشگاه علوم پزشکی، ۲۴ واحد پیام نور، دو موسسه غیر انتفاعی و ۳۲ واحد دانشگاه آزاد اسلامی در مقطع کاردانی و کارشناسی رشته کتابداری تدریس می‌شود و ۶ واحد دانشگاهی دولتی و آزاد نیز دارای دوره‌های تحصیلات تکمیلی کتابداری هستند. ابتدا دانشگاه آزاد مبادرت به تشکیل دوره دکتری نمود و پس از آن دانشگاه علوم پزشکی دوره دکترای مدیریت اطلاعات بهداشتی درمانی را در سال ۱۳۷۷ و دانشگاه مشهد و شیراز دوره مشترک خود را در سال ۱۳۷۸ تاسیس کردند. مدت دوره کارشناسی ارشد حداقل ۲ سال، دکتری ۳ تا ۴/۵ سال است و طبق گزارشات سازمان برنامه و بودجه میزان بیکاری برای فارغ‌التحصیلان دوره‌های تحصیلات تکمیلی در حد صفر است و هر سال حدود ۷۰ نفر از تحصیلات تکمیلی فارغ‌التحصیل می‌شوند (۶۷:۴).

منابع و ماخذ :

۱. باقری، معصومه. نگاهی به یک قرن کتابداری در هند". فصلنامه کتاب، دوره دهم، ۱ (بها

۱۳۷۸): ۴۸ - ۶۱

۲. حیاتی، زهیر. آموزش های کتابداری و اطلاع رسانی در ایران: گذشته، حال، آینده". فصلنامه کتاب، دوره پانزدهم، ۱ (بهار ۱۳۸۳): ۲۵ - ۴۱
۳. دیلم صالحی، حمید. آموزش کتابداری در دانشگاه های دنیا": آفرینش (۱۹: اسفند ۱۳۸۳) ۹
۴. کیانی، حسن. آموزش کتابداری و اطلاع رسانی در ایران". دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی، ۱۳۸۱ ج ۱: ۶۴-۶۷
۵. مزینانی، علی. کتابخانه و کتابداری ۰- تهران: سمت، ۱۳۷۹. ۱۲۴
۶. همان: ۱۲۴-۱۲۵
۷. همان: ۲۶۹

۸. هورکس، نورمن، هیز، رابرت ام " آموزش کتابداری و اطلاع رسانی". ترجمه حسن کیانی و زهرا ابابذری ۰- دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی، ج ۱ تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۱. ۵۵-۶۴